

NEOHRANIČENÁ SLOVA A (LOKÁLNÍ) PERIODY

Řekneme, že slovo w je *ohraničené*, pokud existuje neprázdné slovo $u \neq w$, které je současně prefixem a sufixem w . Takové slovo u nazveme *hranicí* slova w . Je-li slovo u samo ohraničené a má hranici z , je z také hranice w . Z toho snadno odvodíme, že nejkratší hranice ohraničeného slova není ohraničená. Je-li hranice u slova w delší než $|w|/2$, pak se u překrývá samo se sebou a je tedy ohraničené. Z toho vidíme, že každé ohraničené slovo je tvaru uvu , $u \neq \varepsilon$. Dále zřejmě platí, že $|w| - |u|$ je perioda slova w . Označíme-li nejkratší periodu slova w symbolem $\pi(w)$, dostáváme, že pro ohraničené slovo w platí $\pi(w) = |w| - |u|$, kde u je jeho nejdelší hranice. Slovo je tedy *neohraničené* (tedy není ohraničené), právě když $\pi(w)$ je maximální možné, totiž $|w|$.

Lyndonova slova. Primitivní slovo je takové, které není celočíselnou mocninou žádného kratšího slova. Každé ohraničené slovo je však racionální mocninou nějakého kratšího slova, např. $aabaaba = (aab)^{\frac{7}{3}}$. Ukážeme ale, že každé primitivní slovo je konjugované s nějakým neohraničeným slovem. Takových slov může být více, ale jedním z nich je vždy tzv. *Lyndonovo slovo*, které definujeme jako primitivní slovo, které je minimální ve své konjugační třídě (tj. ekvivalenční třídě vzájemně konjugovaných slov) vzhledem k nějakému lexikografickému uspořádání $\triangleleft$.

Připomeňme, že je-li slovo primitivní, jsou primitivní i všechna slova s ním konjugovaná. Z primitivity plyne, že Lyndonovo slovo odpovídá jediné konjugaci, stejný výsledek dvou různých konjugací by znamenal, že slovo není primitivní (je-li uv primitivní, pak $uv \neq vu$).

Poznamenejme několik vlastností lexikografických uspořádání. Každé takové uspořádání je určeno nějakým lineárním uspořádáním písmen. Jsou-li $\triangleleft$ a $\blacktriangleleft$ lexikografická uspořádání daná opačnými uspořádáními písmen (tj. $a \triangleleft b \Leftrightarrow b \blacktriangleleft a$), pak pro dvě prefixově nesrovnatelná slova u a v platí rovněž $u \triangleleft v \Leftrightarrow v \blacktriangleleft u$. Pokud je ovšem u prefix v , chovají se uspořádání stejně: $u \triangleleft v$ i $u \blacktriangleleft v$.

Dále platí, že pro každé z je $u \triangleleft v \Leftrightarrow zu \triangleleft zv$. Pokud jsou u a v prefixově nesrovnatelná (speciálně pokud jsou stejně dlouhá a různá), máme také $u \triangleleft v \Leftrightarrow uz \triangleleft vz'$ pro každé z a z' .

Věta. Každé Lyndonovo slovo je neohraničené.

Důkaz. Sporem. Nechť je Lyndonovo slovo w tvaru uvu . Z minimality plyne $uvu \triangleleft vuv$, tedy $uv \triangleleft vu$, a proto také $uuv \triangleleft uvu$, což je spor s minimalitou w . $\square$

Lyndonova slova lze charakterizovat jako „samominimální“:

Věta. Slovo w je Lyndonovo, právě když je nejmenší ze svých sufixů (tj. je vzhledem k $\triangleleft$ striktně menší než jakýkoli vlastní sufix).

Důkaz. Nechť je w Lyndonovo slovo a nechť p je prefix w a s je sufix w tak, že $|p| = |s|$. Protože je w Lyndonovo (a tedy neohraničené), platí $p \neq s$ a $p \triangleleft s$, a tedy také $w \triangleleft s$.

Nechť naopak w Lyndonovo není. Pokud w není primitivní, je lexikograficky větší než vlastní primitivní kořen. Pokud je $w = uv$ primitivní a vu je Lyndonovo, platí $vu \triangleleft uv$, a tedy také $v \triangleleft uv$. $\square$

Věta. Nechť u i v jsou Lyndonova slova (vzhledem k $\triangleleft$). Pokud $u \triangleleft v$ a $u \neq v$, pak je i uv Lyndonovo slovo.

Důkaz. Nejprve ukažme, že $uv \triangleleft v$. Pokud je $v = uv'$, pak dokazované $uv \triangleleft uv' = v$ plyne z $v \triangleleft v'$. Pokud u není prefix v , pak $uv \triangleleft v$ plyne z $u \triangleleft v$.

Nechť je nyní $z \neq v$ vlastní sufix uv . Pokud $uv = uv'z$, pak $uv \triangleleft v \triangleleft z$. Pokud $z = z'v$, pak $u \triangleleft z'$, a tedy $uv \triangleleft z'v$.

Slovo uv je tedy menší než všechny jeho vlastní sufixy a důkaz je hotov. $\square$

Následující věta mluví o existenci a jednoznačnosti tzv. *Lyndonovy faktorizace*.

Věta. Nechť $\triangleleft$ je lexikografické uspořádání. Každé slovo w lze jednoznačně napsat jako součin nerostoucí posloupnosti Lyndonových slov (vzhledem k $\triangleleft$).

Důkaz. Uvažujme faktorizaci $w = u_1u_2 \cdots u_k$ definovanou tak, že pro každé $j = 1, 2, 3, \dots, k$ je u_j nejdelší sufix $(u_1u_2 \cdots u_j)$, který je Lyndonovým slovem. Jinak řečeno, ze slova w postupně odebíráme jeho nejdelší Lyndonovy sufixy.

Faktorizace je dobře definovaná, protože každé slovo délky jedna je Lyndonovo. Všechna slova ve faktorizaci jsou Lyndonova a pokud $u_i \triangleleft u_{i+1}$ a $u_i \neq u_{i+1}$, pak z předchozí věty dostáváme spor s maximalitou u_{i+1} . Posloupnost je tedy nerostoucí.

Nechť nyní $w = v_1v_2 \cdots v_m = z_1z_2 \cdots z_\ell$ jsou dvě faktorizace splňující předpoklady věty. Bez újmy na obecnosti předpokládáme, že v_1 je prefix z_1 a nechť r je neprázdný prefix v_j , který je sufixem z_1 (kde j je nejmenší index takový, že z_1 je prefixem $v_1v_2 \cdots v_j$). Protože Lyndonovo slovo je menší než jakýkoli jeho sufix, dostáváme

$$z_1 \triangleleft r \triangleleft v_j \triangleleft v_1 \triangleleft z_1,$$

a tedy $j = 1$ a $z_1 = v_1$. Důkaz je dokončen indukcí. $\square$

Lokální perioda a kritická faktorizace.

Definice. Lokální periodou slova w na pozici $k \in \{0, 1, \dots, |w|\}$ rozumíme délku nejkratšího slova x , které je sufixově srovnatelné s u a prefixově srovnatelné s v , kde $w = uv$ a $k = |u|$.

Jinak řečeno, lokální perioda je délka x u nejkratšího čtverce x^2 , který je centrován na pozici k . Všimněme si, že takové x je vždy neohrazené: pokud by totiž u byla hranice x , byl by u kratší čtverec, rovněž centrován na pozici k .

Je snadné si všimnout, že lokální perioda je na každé pozici rovna nejvýše $\pi(w)$. Je-li lokální perioda na pozici $|u|$ rovna $\pi(w)$, nazýváme ji *kritickou pozicí* a faktorizaci $w = uv$, či přesněji dvojici (u, v) , *kritickou faktorizací* slova w .

Věta (Věta o kritické faktorizaci – Critical Factorization Theorem). Každé slovo w připouští kritickou faktorizaci.

Důkaz. Zvolme dvě opačná lexikografická uspořádání $\triangleleft$ a $\blacktriangleleft$. Nechť α je maximální sufix w vzhledem k $\triangleleft$ a β maximální sufix w vzhledem k $\blacktriangleleft$. Pokud je w mocninou jednoho písmene, je tvrzení zřejmé, v opačném případě je jistě $\alpha \neq \beta$. Bez újmy na obecnosti předpokládáme $|\alpha| < |\beta|$.

Ukážeme, že $k = |w| - |\alpha|$ je kritický bod. Nechť je x^2 nejmenší čtverec centrován na pozici k . Uvažme postupně čtyři možnosti vztahu x ke slovům α a $w\alpha^{-1}$.

1. Je-li x prefix α a sufix $w\alpha^{-1}$, je $x\alpha$ sufixem w , a tedy $x\alpha \triangleleft \alpha$. Odtud dostáváme $\alpha \triangleleft x^{-1}\alpha$, což je spor s maximalitou α .

2. Je-li α prefix x a x je sufix $w\alpha^{-1}$, je α prefixem $x\alpha$, a tedy $\alpha \triangleleft x\alpha$, což je opět spor.

3. Nechť je x prefixem α a $w\alpha^{-1}$ sufixem x . Budiž $x^i x'$ nejdelší prefix α , který má periodu $|x|$. Pak existují písmena $c \neq d$ taková, že $x^i c$ a $x^i x' d$ jsou prefixy α .

Z maximality α plyne $d \triangleleft c$. Označme $v = \beta\alpha^{-1}$. Protože v je sufixem x , je $vx'd$ faktorem slova w . To je ovšem spor s maximalitou β , protože $vx'c$ je prefixem β a $vx'c \triangleleft vx'd$.

Zbývá tedy možnost, že α je prefixem a $w\alpha^{-1}$ sufixem x , což znamená, že $|x|$ je periodou w , což jsme chtěli ukázat. $\square$

*

Nejdelší neohraničené faktory. Označme $\tau(w)$ délku nejdelšího neohraničeného faktoru slova w . Je-li v faktor slova w delší než $\pi(w)$, pak je jistě ohraničený, protože má rovněž periodu $\pi(w)$. Platí tedy $\tau(w) \leq \pi(w)$. Je-li $|w| \geq 2\pi(w)$, pak nutně platí rovnost, protože slovo w obsahuje nějaké Lyndonovo slovo délky $\pi(w)$; obsahuje totiž všechny prvky konjugační třídy svého periodického základu.

Neohraničené faktory délky $\pi(w)$ můžeme také hledat pomocí kritických pozic. Je-li totiž x^2 minimální čtverec centrovaný na nějaké kritické pozici slova w a alespoň jedno x leží celé ve w , je $\tau(w) = \pi(w)$, protože x je neohraničené, a z definice kritické pozice máme $|x| = \pi(w)$. To umožňuje výše uvedený odhad mírně zlepšit.

Věta. Je-li $|w| \geq 2\pi(w) - 3$, pak $\tau(w) = \pi(w)$.

Důkaz. Nechť $w = vc_1c_2c_3v$, kde $|vc_1c_2c_3| = \pi(w)$ (případy, kdy $\pi(w) < 3$ jsou snadné). Existuje-li kritická pozice $k \leq \pi(w) - 3$, pak x , pro které je x^2 centrován ve k , leží celé ve slově w a jsme hotovi.

Uvažujme kritickou pozici ℓ popsanou v důkazu Věty o kritické faktorizaci. Předpokládejme nejprve, že je rovna $\pi(w) - 1$. Pak je c_3 maximální sufix $vc_1c_2c_3$ vzhledem k nějakému lexikografickému uspořádání. Písmeno c_3 se tedy nevyskytuje ve slově vc_1c_2 , a $vc_1c_2c_3$ je neohraničené a délky $\pi(w)$.

Obsahuje-li slovo w tři různá písmena, můžeme zvolit $\triangleleft$ tak, že c_2 není ani nejmenší, ani největší písmeno, a tudíž příslušný kritický bod leží mimo $\pi(w) - 2$ a jsme hotovi.

Zbývá situace, kdy $\ell = \pi(w) - 2$ a w obsahuje právě dvě písmena. Je-li $c_2 \neq c_3$, zvolíme uspořádání $\triangleleft$, ve kterém je c_3 minimální a c_2 maximální. Opět není těžké ověřit, že c_2 se nevyskytuje ve v . Pak je ale $vc_1 = c_3v$ a w má v rozporu s předpokladem periodu $|vc_1c_2|$. Nechť tedy $c_2 = c_3 = b$ a $c_1 = a$. Protože bb je lexikograficky maximální sufix $vabb$, nemá bb žádný výskyt ve v . Pokud je $vabb$ neohraničené, jsme hotovi. V opačném případě je ba prefix v a není těžké ověřit, že $b^{-1}vabbb$ je neohraničený faktor w . $\square$

Mez uvedená ve větě je optimální, jak ukazují slova $w = (aba)^k abba \cdot (aba)^k$, která jsou délky $2\pi(w) - 4$ a nejdelší neohraničené faktory jsou $(aba)^k abb$ a $bba(aba)^k$ délky $\pi(w) - 1$.

Souvislost rovnosti $\pi(w) = \tau(w)$ s délkou w vyjádřenou pomocí $\pi(w)$ je tedy přesně popsána. Podobně se můžeme ptát na souvislost s délkou w vyjádřenou pomocí $\tau(w)$. Jinak řečeno, je-li v neohraničené slovo, jak moc ho můžeme prodloužit do slova w , aby $|v| = \tau(w) < \pi(w)$. V tomto případě platí, že $|w| \geq \frac{7}{3}\tau(w)$ implikuje $\pi(w) = \tau(w)$. Tato mez je asymptoticky optimální, jak ukazuje následující slovo:

$$w = a^n ba^{n+1} ba^n ba^{n+2} ba^n ba^{n+1} ba^n$$

kde $n \geq 0$, $\tau(w) = 3n + 6$ (dvě nejdelší neohraničená slova jsou $ba^{n+1}ba^nba^{n+2}$ a $a^{n+2}ba^nba^{n+1}b$), $\pi(w) = 4n + 7$ a $|w| = 7n + 10$. Tedy $\tau(w) < \pi(w)$ a $|w| = \frac{7}{3}\pi(w) - 4$.

Důkaz je obtížný. Dokážeme ale tvrzení týkající se speciálního případu, kdy dovolujeme neohraničené slovo prodlužovat jen jedním směrem (např. doprava). Řekněme, že vu je *Duvalovo prodloužení* neohraničeného slova v , pokud $|v| = \tau(vu) < \pi(vu)$. Jak ukazují slova $v = a^i ba^j bb$ a $u = a^j ba^i$, kde $1 \leq i < j$, je možné Duvalovo prodloužení o $|v| - 2$. To je optimální hranice. Ukážeme ale jen následující slabší tvrzení (případ $|v| - 1$ je jen o něco techničtější).

Věta. Nechť v je neohraničené slovo. Jeho Duvalovo prodloužení délky $|v|$ není možné.

Důkaz. Nechť $u \neq v$ je slovo délky $|v|$ takové, že $\pi(vu) > |v|$, tedy $u \neq v$. Najdeme neohraničený faktor vu delší než v .

Nechť $\triangleleft$ a $\blacktriangleleft$ jsou dvě opačná lexikografická uspořádání taková, že α je $\triangleleft$ -maximální sufix v , β je $\blacktriangleleft$ -maximální sufix v a $|\alpha| < |\beta|$. Z maximality α plyne, že má jen jeden výskyt ve v . Nechť má nějaký další výskyt ve vu a nechť je např. $v'\alpha$ prefix vu , kde $|v'\alpha| > |v|$. Tvrdíme, že $v'\alpha$ je neohraničené. Případná nejkratší hranice r je totiž jistě kratší než v . Pokud by měla délku alespoň $|\alpha|$, bylo by α sufixem r , a protože r je prefixem v , dostáváme výskyt α uvnitř v , což je spor. Pokud by bylo naopak $|r| < |\alpha|$, bylo by r hranicí v , což je opět spor.

Nechť má tedy α jen jeden výskyt ve vu . Nechť $u = u'u''$, kde $|u''| = |\alpha|$. Označme p nejkratší periodu slova $\alpha u'$. Slovo uv má nejkratší periodu ostře větší než p , jinak by se α v $\alpha u'$ opakovalo, což jsme vyloučili. Nechť je $\alpha u'zc$ nejkratší prefix slova αu s periodou ostře větší než p , kde c je písmeno a $z \in \Sigma^*$. Nechť $\alpha u'z = ws$, kde $|w| = p$; neboli w je periodický základ slov $\alpha u'$ a $\alpha u'z$, zatímco přidáním písmene c je perioda p porušena. Všimněme si, že $s \neq \alpha$ je prefix α , zatímco sc nikoli. Nechť je tedy sd prefix α , kde $d \neq c$ je písmeno. Pokud je $\alpha u'zc$ neohraničené, jsme hotovi. Nechť je tedy ohraničené a nechť je rc jeho nejdelší hranice. Z definice s plyne, že r je kratší než s , a je tedy hranicí s . Pak je rc prefix α a rd je faktorem α . Z maximality α dostáváme $d \triangleleft c$.

Uvažujme nyní slovo βwsc a předpokládejme, že tc je jeho nejdelší hranice. Je-li t sufix s , je tc prefix β a td faktor α , což je vzhledem k $tc \blacktriangleleft td$ spor s maximalitou β . Je-li naopak s sufix t , je sc (jakožto sufix tc) faktorem u , což je spor s maximalitou α , protože sd je prefix α a $sd \triangleleft sc$.

Slovo βwsc je tedy neohraničené a jsme hotovi. $\square$